

Jarðlangsstaðir í Borgarbyggð

Svæðisskráning

ÁGÚSTA EDWALD

Fornleifastofnun Íslands
FS358-07111
Reykjavík
2007

© *Fornleifastofnun Íslands*
Bárugötu 3
101 Reykjavík

Sími: 551 1033
Fax: 551 1047
Netfang: fsi@instarch.is

Efnisyfirlit:

Inngangur:	4
Fornleifaskrá:	6
Samantekt:	10
Heimildaskrá:	11

Inngangur:

Svæðisskráning jarðarinnar Jarðlangsstaða í Borgarhreppi í Mýrasýslu fór fram dagana 22. og 23. ágúst 2007 vegna fyrirhugaðrar vettvangsskráningar á hluta jarðarinnar vegna framkvæmda. Skráningu á vettvangi var frestað um óákveðinn tíma að beiðni framkvæmdaaðila. Alls voru 24 fornleifar skráðar á jörðinni eftir könnun ritheimilda, þar sem leitað var að vísbendingum um staðsetningu fornleifa í landi jarðarinnar.

Þær heimildir sem helst er stuðst við við svæðisskráningu fornleifa eru jarðabækur, túnakort, örnefnaskrár, byggðasögur, sýslu- og sóknalýsingar auk þess sem leitað er fanga í eldri heimildum s.s. Íslendingasögum, Landámu og fornbréfum.

Fornleifaskráning er bundin skipulagsgerð í þjóðminjalögum (nr. 107/2001) en þar segir í 11. gr.: „Skýlt er að fornleifaskráning fari fram áður en gengið er frá svæðisskipulagi, aðalskipulagi eða deiliskipulagi eða endurskoðun þess og skal sá sem ber ábyrgð á skipulagsgerð í samræmi við skipulagslög standa straum af kostnaði við skráninguna.“ Samkvæmt 10. grein þjóðminjalaga eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: Fornleifum má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi né nokkur annar, spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja nema með leyfi Fornleifaverndar ríkisins.

Er fornleifakönnunin í anda þeirra markmiða sem sett hafa verið þessari löggjöf. Mat á áhrifum skipulags á fornleifar gerir kröfur um fjölþætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Til fornleifa teljast hvers kyns leifa fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;

- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum;
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið;
- i. skipsflök eða hlutar úr þeim.

Að jafnaði skal telja minjar 100 ára og eldri til fornleifa. Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu hefur verið fylgt við fornleifaskráninguna.

Ef mannvistarleifar sem falla undir ofangreinda skilgreiningu finnast á fyrirhuguðu framkvæmdasvæði, þá þarf að leita heimildar til að hreyfa við þeim. Í 13. gr. þjóðminjalaga segir m.a.: „Nú finnast fornleifar sem áður voru ókunnar og skal finnandi þá skýra Fornleifavernd ríkisins frá fundinum svo fljótt sem unnt er... Ef fornleifar finnast við framkvæmd verks skal sá sem fyrir því stendur stöðva framkvæmd uns fengin er ákvörðun Fornleifaverndar ríkisins um hvort verki megi fram halda og með hvaða skilmálum.“

Við skráningu á fornleifum notar Fornleifastofnun Íslands staðlað kerfi þar sem hver sýsla hefur skammstafað heiti (MH, BO o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því.

Fornleifaskrá:

MH-116 Jarðlángstaðir

24 hdr. 1709, bændaeign. JÁM IV, 376. Jarðarinnar er getið í Landnámabók "Þóri þurs ok Þorgeiri jarðlang ok Þorbjörgu stöng, systur þeira, gaf Skalla-Grímur land upp með Langá fyrir sunnan; bjó Þórir á Þursstöðum, en Þorgeirr á Jarðlangsstöðum, Þorbjörg í Stangarholti" ÍF I, 90, og í Egilssögu, ÍF II, 74. Jarðarinnar er getið í skrá og reikningsskap Guðna Jónssonar um Þverárþing frá 1504:" æ jarlanzstodum iij kvi(lldi)." DI VII, 743.

1840: 24 hdr, SS, 87.

1843: 22.1 hdr, SS, 112. 1847: 24 hdr, JJ, 120.

1993:"Alls eru þar [á Jarðlangsstöðum] 54 sérmetnar lóðir í eigu einstaklinga. Austast í landinu, þar sem heitir Dömp (Jarðlangsstaðateigur), var tekin undan jörðinni við sölu árið 1924. Þorleifur Einarsson, sem eitt sinn átti Jarðlangsstaði, gaf Hákonu Bjarnasyni, skógræktarstjóra, meirihluta þessarar spildu." BB, 204.

1709: "Fóðrast kann á allri jörðunni iiii kýr, xxx ær, xxx lömb, iii hestar. Hvað sem meir er af sauðfje og hestum framfærast á högum alleina. Afrjett ut supra. Skógur til raftviðar bjarglegur, nógur til kolgjörðar og eldiviðar. Torfrista og stúnga mjög lök. Móskurður til eldiviðarstyrks. Laxveiðivon í Lángá valla teljandi nema það lítið, sem hent er úr hagmýrum og foræðis flóum hjer og þar. Kirkjuvegur lánur og erfiður." JÁM IV, 376.

1840: "Jarðlangsstaðir, 24 hndr. að dýrleika, skógarjörð og útigangsjörð, góð fyrir sauðfé, landmikil en heyskaparlítill, öngum sérlegum ókostum undirlögð og ekki mjög af sér gengin nema að skógnum sem þar eins og víðast hér um pláss er stórum upprættur." SS, 87.

1843: "Jarðlangsstaðir, 22.1 hndr. Jörð þessi hvernar tún hefir töluvert bætt verið hefir sæmilegan heyskap, góða haga og nógan skóg." SS, 112.

1993:"Landið er stórt. Það var að mestum hluta mjög votir flóar með dreifðum klappparásam. Í ásunum er víða allvöxtulegt birkikjarr. Mikið af landinu hefur verið ræst fram með opnum skurðum og holræsum, og hefur verulegur hluti þess breyst í valllendi. Land jarðarinnar liggur með Langá, og nýtur jörðin umtalsverðra hlunninda af laxveiði í ánni. Í landi jarðarinnar er hverfi sumarbústaða, sem standa á eignarlóðum" BB III, 204.

MH-116:001 Jarðlángstaðir bæjarhóll bústaður

Heimildir:Túnakort 1918.

MH-116:002 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1918 var útihús um 20 m SA við bæ (001).

Heimildir:Túnakort 1918.

MH-116:003 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1918 var útihús norðarlega í austurjarðri túns, um 200 m A við bæ (001).

Heimildir:Túnakort 1918.

MH-116:004 heimild um útihús

Samkvæmt túnakorti frá 1918 var útihús syðst í austurjaðri túns, um 220 m A við bæ (001).

Heimildir:Túnakort 1918.

MH-116:005 heimild um kálgarð

Samkvæmt túnakorti frá 1918 var kálgarður fast vestan við bæ (001).

Heimildir:Túnakort 1918.

MH-116:006 heimild um traðir
Samkvæmt túnakorti frá 1918 lágu traðir að bæ (001) frá NV.
Heimildir:Túnakort 1918.

MH-116:007 *Tóftás* heimild um heygarð
"En frá Kletthólum og ofan að svonefndum Þverlæk er Tóftás; oft var sett þar saman hey," segir í örnefnaskrá. "Einar Jóhannesson segir í svörum við spurningum örnefnastofnunar árið 1987: "Jú það sést fyrir tóftum [áTóftási], þar var hlaðið upp kringum hey, sem geymt var þar á veturna, en síðan flutt heim."
Heimildir:Ö-Jarðlangsstaðir, 2; Svör við spurningum örnefnastofnunar, sp. 5, 1987,2.

MH-116:008 *Dömp* heimild um kolagröf
"Næst fyrir neðan Þverlæk í vestur er gríðarmikill ás vaxinn þéttum skógi. Þar var fyrr mikil kolagerð. Þessi ás heitir Dömp ... Þessi ás er meðfram Tannalæk að sunnan," segir í örnefnaskrá.
Heimildir:Ö-Jarðlangsstaðir, 2.

MH-116:009 *Stekkurinn* heimild um stekk
"Þá áfram til vesturs meðfram Háfsvatni. Hinum megin, norðvestan við Tannalæk eru hagahús frá Jarðlangsstöðum eða Stekkurinn. Vestur frá Stekk eru lágar klappir, sem heita Klappir" segir í örnefnaskrá.
Stekkjar er getið í lista yfir landamerki jarðarinnar frá 1987: "Stekkur (sennilega haft þar í Seli, sbr. Selhólar [sjá 010])".
Heimildir:Ö-Jarðlangsstaðir, 2; Landamerki um Jarðlangsstaði, Örnefnastofnun Íslands, 1987.

MH-116:010 *Selhólar* heimild um sel
"Skammt þar fyrir ofan [fyrir ofan Klappir] í stefnu út, suðvestan við Myrkás, eru Selhólar," segir í örnefnaskrá.
Selhóla er getið í lista yfir landamerki jarðarinnar frá 1987: "Stekkur [sjá 009] (sennilega haft þar í seli sbr. Selhólar)".
Heimildir:Ö-Jarðlangsstaðir, 2.

MH-116:011 *Grjótbrú* heimild um brú
"...og þar fyrir suðaustan er langur ás austur af Miðmundahól með sömu stefnu og lögun og Tunguskógur og heitir Grjótbrúarás. Er þá stutt suður að fyrrnefndum Stekk [sjá 009]. Grjótbrúarás á trúlega nafn sitt af því að fyrrum voru 12 og 13 ára drengir, er báru grjót í húfum sínum ofan í keldu og nefndu Grjótbrú. Þessi brú hélt bílum. Þetta voru Jóhann og Guðmundur í Stangarholti," segir í örnefnaskrá.
Heimildir:Ö-Jarðlangsstaðir, 3.

MH-116:012 heimild um leið
"Þá liggur vegarslóði heim að bæ til norðvesturs frá Stekk [009] og að bæ, var áður þjóðvegur," segir í örnefnaskrá.
Heimildir:Ö-Jarðlangsstaðir, 3.

MH-116:013 heimild um fjárhús
"Fjárhúsin voru á túnhalanum," segir í örnefnaskrá.
Heimildir:Ö-Jarðlangsstaðir, 4.

MH-116:014 *Vörðuás* varða landamerki

"Fjárhúsin voru á túnhalanum. Þá er Vörðuás. Flóasund er milli hans og Lágaskógar..." segir í örnefnaskrá. Vörðuáss ert getið í lista yfir landamerki jarðarinnar frá 1987: "Varða neðst á Vörðuás".

Heimildir:Ö-Jarðlangsstaðir, 4; Landamerki um Jarðlangsstaði, Örnefnastofnun Íslands, 1987.

MH-116:015 *Kolaás* örnefni kolagröf

"Fyrir sunnan Kýrtjarnartögl er flói, sem heitir Kýrflói. ... Móti, sunnanverðu við Kýrflóa, heitir Kolaás," segir í örnefnaskrá.

Heimildir:Ö-Jarðlangsstaðir, 4.

MH-116:016 *Byrgislág* heimild um rétt

"Byrgislág er neðanverðu við Árskóg við Langá, eins og fjárrétt í laginu, klettabelti sitt hvoru megin við, aðallega að austanverðu. Það er endirinn á Árskógnum. Byrgisholt er þar fyrir neðan, lágt holt," segir í örnefnaskrá. Í viðbótum við skrána segir enn fremur: "Þar [í Byrgislág] eru rústir gamals byrgis."

Heimildir:Ö-Jarðlangsstaðir, 4. Ö-Jarðlangsstaðir, viðbætur, 2; Svör við spurningum örnefnastofnunar, 1987, 1.

MH-116:017 *Móholtið* örnefni mógrafir

"Norðvestur frá Jarðlangsstöðum er Móholtið," segir í viðbótum við örnefnaskrá.

Heimildir:Ö-Jarðlangsstaðir, viðbætur, 2.

MH-116:018 *Kolþúfa* heimild um kolagröf

Í lista yfir landamerki jarðarinnar frá 1987, segir: "Kolþúfa í Tjarnarflóa móti Ánabrekku".

Heimildir:Landamerki um Jarðlangsstaði, Örnefnastofnun Íslands, 1987.

MH-116:019 *Kolþúfa* heimild um kolagröf

Í lista yfir landamerki jarðarinnar frá 1987, segir: "Kolþúfa í Háfsflóa móti Hamri".

Heimildir:Landamerki um Jarðlangsstaði, Örnefnastofnun Íslands, 1987.

MH-116:020 *Kolþúfa* heimild um kolagröf

Í lista yfir landamerki jarðarinnar frá 1987, segir: "Kolþúfa vesta[n] Slóðarhóls móti Brennistöðum".

Heimildir:Landamerki um Jarðlangsstaði, Örnefnastofnun Íslands, 1987.

MH-116:021 *Álfgerðarholt* örnefni huldufólksbústaður

Í lista yfir landamerki jarðarinnar frá 1987 er Álfgerðarholt nefnt á merkjum.

Heimildir:Landamerki um Jarðlangsstaði, Örnefnastofnun Íslands, 1987.

MH-116:022 heimild um bústað

Í lista yfir landamerki jarðarinnar frá 1987, segir: "Kofi, þar sem Þorleifur bjó í. Þar eru 2 hríslur frá 1950 og sa. 40 frá 1960".

Heimildir:Landamerki um Jarðlangsstaði, Örnefnastofnun Íslands, 1987.

MH-116:023 *Jarðlangsstaðavegur* heimild um leið

"Auk þess eru aukavegir: Jarðlangsstaða- eða Einkönnuvegur frá Jarðlangsstöðum suður á

þjóðveginn hjá Vindás; á þessum vegi er mikil brúargjörð og mannvirki," segir í sóknarlýsingu Borgarprestakalls frá 1873.

Heimildir:SS, 116.

MH-116:024 heimild um brú

"Auk þess eru aukavegir: Jarðlungsstaða- eða Einkönnuvegur frá Jarðlungsstöðum suður á þjóðveginn hjá Vindás; á þessum vegi er mikil brúargjörð og mannvirki," segir í sóknarlýsingu Borgarprestakalls frá 1873.

Heimildir:SS, 116.

Samantekt:

Fornleifarnar sem skráðar voru eftir könnun ritheimilda skiptast í 16 flokka, eftir hlutverkum.

hlutverk	fjöldi
brú	2
bústaður	2
fjárhús	1
heygarður	1
huldufólksbústaður	1
kálgarður	1
kolagröf	5
landamerki	1
leið	2
mógrafir	1
rétt	1
sel	1
stekkur	1
traðir	1
útihús	3

Ekki er hægt að fullyrða frekar um eðli eða ástand minjanna fyrr en þær hafa verið skoðaðar á vettvangi.

Heimildaskrá:

- BB:** Byggðir Borgarfjarðar. Mýrarsýsla og Borgarnes. III bindi. 1993. Jakob Jónasson, Jón G. Guðbjörnsson og Þorsteinn Guðmundsson. (ritnefnd).
- DI:** Diplomatarium Islandicum eða Íslenskt fornbréfasafn. VII bindi. 1903-1907. Hið íslenska bókmenntafélag. Reykjavík.
- ÍF I:** Íslensk fornrit. I bindi. 1968. Jakob Benediktsson annaðist útgáfu.
- ÍF II:** Íslensk fornrit. III bindi. 1933. Sigurður Nordal annaðist útgáfu.
- JÁM IV:** Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín. Borgarfjarðar- og Mýrasýsla. IV bindi. Kaupmannahöfn, 1925 og 1927. Reykjavík, 1982.
- JJ:** Johnsen, J. 1847. Jarðatal á Íslandi. Kaupmannahöfn.
- Landamerki um Jarðlungsstaði. 1987. Örnefnastofnun Íslands.
- SS:** Mýra- og Borgarfjarðarsýslur. Sýslu og sóknalýsingar hins íslenska bókmenntafélags, 1839-1873. 2007. Guðrún Ása Grímsdóttir og Björk Ingimundardóttir sáu um útgáfu. Sögufélag. Örnefnastofnun Íslands, Reykjavík.
- Svör við spurningum Örnefnastofnunar. Svör Einars Jóhannessonar við spurningum Örnefnastofnunar, skráð af Aðalheiði Erlu Jónsdóttur, 1987. Örnefnastofnun Íslands.
- Túnakort:** Túnakort Jarðlungsstaða 1918. Þjóðskjalasafn Íslands.
- Ö-Jarðlungsstaðir:** Örnefnaskrá Jarðlungsstaða. Upphaflega skráð af Ara Gíslasyni, yfirfarin og endurbætt af Þorleifi Erlendssyni, 1967. Örnefnastofnun Íslands.
- Ö-Jarðlungsstaðir, viðbætur:** Jarðlungsstaðir. Nokkrar viðbætur. Skráðar eftir Erlendi Jónssyni. Sölvi Sveinsson skráði, 1974. Örnefnastofnun Íslands.